

El centenar d'articles aplegats en aquest volum tan ben editat —feina que cal agrair a Òscar Alegret, Francesc Feliu i Joan Ferrer— permet una lectura ordenada i molt ben conduïda. A part dels índexs necessaris, destaco una síntesi de tots els articles.

La combinació de coneixement i cortesia només és a l'abast de les grans figures, i Albert Jané n'és una d'immensa. Premi Pompeu Fabra 2010 a la trajectòria professional, científica i cívica vinculada a la llengua catalana.

David PALOMA
Universitat Autònoma de Barcelona

ALÉN GARABATO, Carmen / BREA, Mercedes (ed.) (2018): *Limba noastră-i o comoară... Estudos de sociolingüística románica en homenaxe a Francisco Fernández Rei*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico, 336 p.

Co presente libro e co outro traballo similar ofrendado a Manuel González González (*Obreiro da lingua, amigo da xente. Estudos de xeografía lingüística en homenaxe a Manuel González*, edición a cargo de Xosé Afonso Álvarez Pérez e Mercedes Brea), os editores manteñen a tradición que a área de Filoloxía Románica da Universidade de Santiago de Compostela iniciou no ano 1991 co volume de homenaxe ao profesor Constantino García, ao que seguiron os dedicados a Antón Santamarina (2008) e a Mercedes Brea (2016), cando estes mestres acadaran os sesenta e cinco anos de idade, pero sen agardar o momento da xubilación. Neste sentido, no 2018, chegou a vez dos profesores Manuel González González (Beba, Mazaricos, 1951-) e Francisco Fernández Rei (Fefiñáns, Cambados, 1952-), a quen se brindou cadanseu volume de homenaxe; no caso do segundo, cun título iniciado coa axeitada citación: *Limba noastră-i o comoară...* [*‘A nosa lingua é un tesouro...’*], que corresponde ao primeiro verso dun poema do romanés Alexei Mateevici (1888-1917); composición que, en 1994, se converteu no himno da República de Moldavia.

A continuación dunha risoña fotografía (p. 5) que, para todos aqueles que coñezan a Francisco Fernández Rei, amosa o entrañable fuste persoal do homenaxeado, atópanse os pertinentes «Índice» (p. 7-8) mais a «Presentación» (p. 9-12); nesta última, a cargo das editoras do volume, Carmen Alén Garabato e Mercedes Brea, destácase o ámbito da sociolingüística románica como eixe común dos textos recollidos, cuxo contido se describe a grandes riscos.

De seguido, tres textos de homenaxe conforman a primeira parte: un poema, «Maré vermella» (p. 13-14), de vinte e oito versos libres, creado por Xosé Luís Méndez Ferrín; un artigo de Antón Santamarina (Universidade de Santiago de Compostela), «Francisco Fernández Rei, un cambadés fidalgo e soñador»¹ (p. 15-22), que percorre a carreira universitaria e científica do homenaxeado, con especial atención ás inquedanzas investigadoras deste sempre acérrimo defensor de todos e cada un dos patrimónios lingüísticos da Rumania, e ás súas achegas á filoloxía galega e románica; e, finalmente, un minucioso relato íntimo, «Francisco Fernández Rei, unha vida pola dignificación da lingua e de Galicia» (p. 23-73), no que Xosé M.ª Lema Suárez, o seu amigo de infancia, contextualiza o periplo vital deste persoero coa súa importante actividade científica como galeguista e romanista.

Despois das anteriores contribucións, de carácter marcadamente biográfico e/ou persoal, dá comezo a parte propiamente científica do libro, dividida, á súa vez, en tres apartados que reflicten a actividade de investigadora do homenaxeado. A primeira sección, «I. Cuestións de sociolingüística xeral e aplicada» (p. 75-137), contén tres artigos. En «Política lingüística nacionaliste» (p. 77-95), Henry Boyer (Uni-

1. O título lembra os dous primeiros versos, *A ti meu Cambados, [i] probe e fidalgo e soñador*, da poesía de Ramón Cabanillas inscrita no monumento que a citada vila mariñeira dedicou a este poeta no paseo da Calzada.

versité Paul-Valéry Montpellier 3, Laboratoire DIPRALANG-EA 739) reflexiona sobre as opcións glotopolíticas á hora de xestionar os contactos lingüísticos; para iso, propón unha análise de tres exemplos de *nationalisme linguistique* ben diverso: o catalán (p. 85-89), o galego (p. 89-90) e o paraguaio (p. 90-91). Seguidamente, Xoán Paulo Rodríguez Yáñez (Universidade de Vigo), «A investigación do bilingüismo: seis paradigmas históricos producidos desde a sociolingüística» (p. 97-115), presenta unha síntese dos principais enfoques que sobre o “macrofenómeno” do bilingüismo produciu a investigación sociolingüística ao longo das últimas seis décadas, co obxectivo de sistematizar «a confusa amalgama coa que con frecuencia son presentados estes fenómenos» (p. 97); os seis paradigmas, ou enfoques, citados no título son: o da conversación bilingüe, o do contacto de linguas, o da descrición das situacións sociolingüísticas do mundo, o ideacional, o da socialización bilingüe e o da intervención sobre as linguas. Remata esta sección Bieito Silva Valdivia (Universidade de Santiago de Compostela, GI-RODA [Razoamento, Discurso e Argumentación]), «O plurilingüismo como obxectivo educativo. Reflexión desde unha lingua minorada» (p. 117-137), que organiza a súa exposición en dous apartados: no primeiro (p. 118-126), trata tanto do debate que, dende hai máis de vinte anos, se vén dando na Unión Europea e no Consello de Europa arredor do dilema uniformidade vs. diversidade, como da proposta para superalo; no segundo (p. 126-135), analiza a evolución da educación bilingüe á educación plurilingüe no sistema educativo español e apunta os requisitos que debería reunir un modelo de educación plurilingüe inclusiva que asegure a vitalidade das variedades minoradas.

Polo que se refire aos oito artigos que conforman a segunda parte do volume, «II. Linguas románicas minorizadas: uso(s), norma(s), identidade(s)» (p. 139-268), cómpre subliñar a heteroxeneidade dos temas tratados e dos enfoques propostos, aínda que, «dunha maneira ou doutra, todos os autores tratan dos usos lingüísticos, das normas, e da importancia da/s identidade/s na evolución das dinámicas diglósicas» (p. 10-11). Así pois, Carmen Alén Garabato (Université Paul-Valéry Montpellier 3, Laboratoire DIPRALANG-EA 739), «Novos (e vellos) usos do occitano no sector da economía e do comercio» (p. 141-154), co gallo dun seu artigo de 1999 sobre a lingua occitana en Francia, aproveita para revisar, case vinte anos despois, os usos desta lingua no ámbito da economía (comercio, turismo...), e presentar o proxecto ECO-OC, o cal «pretende ofrecer unha visión o mais completa posible da presenza da lingua e da cultura occitanas no mundo do comercio (nomes das empresas, dos produtos, usos na publicidade...)» (p. 144). En segundo lugar, Ramón d' Andrés (Universidá d'Uviéu, Seminario de Filoloxía Asturiana), «La reivindicación de la llingua asturiana, más de cuarenta años después» (p. 155-170), fai balance do período de corenta e tres anos que vai dende o 1974, co inicio do *Surdimientu*, movemento radical de reivindicación da lingua asturiana, e ata a actualidade; para iso, o autor propón tres escenarios: a «situación llingüística anterior al Surdimientu» (p. 159-160), a de «el proyecto del Surdimientu» (p. 160-162) e a de «los resultados a día de güei» (p. 162-167). Seguidamente, Carme Ares Vázquez (Universidade de Santiago de Compostela), «Lingua, literatura e sociedade: a explicitación do conflito lingüístico na obra de Ánxel Fole» (p. 171-186), a partir dun corpus que recolle textos escritos por Ánxel Fole entre 1953 e 1982, extrae as opinións e as actitudes sobre a lingua galega recollidas por un autor que, non en balde, dedica moitas páxinas a reflexións de corte lingüístico e sociolingüístico. Na seguinte contribución, Takekazu Asaka (Universidade Tsudajuku, Xapón) interrógase sobre «A vitalidade da gheada en Cambados» (p. 187-194), un trazo peculiar do galego, con cuxa desaparición, e aquí a tese do autor coincide plenamente coa do cambadés Fernández Rei, a lingua perdería algo da súa identidade. A continuación, Diegu Corraïne (Sotziedade pro sa Limba Sarda), «Sintesi de su protzessu de normativizatzione reghenente de sa Limba Sarda» (p. 195-201), dezaseis anos despois da publicación das *Normas iscritas de riferimentu* (co título oficial de *Limba Sarda Unificada, LSU*) (2001), e once da aparición doutras *Normas iscritas de riferimentu* (estas publicadas como *Limba Sarda Comuna, LSC*) (2006), sintetiza o proceso de normativización da lingua sarda. Pola súa parte, Emilio Xosé Ínsua López (IES A Basella [Vilanova de Arousa]) reflexiona sobre as «Problemáticas da lingua corsa» (p. 203-221), comezando pola consideración tradicional na Romanística do corso como dialecto, pasando pola nova clasificación desta realidade como lingua de seu, ata chegar ao proceso de normativización desta “lingua polinómica” (p. 207-212), así como aos denodados esforzos pola plena oficialización dentro do Estado francés. De seguido,

Francho Nagore Laín (Universidad de Zaragoza), «La norma gráfica del aragonés moderno: un proceso enmarañado» (p. 223-238), «fai unha análise do complexo proceso de elaboración da norma gráfica do aragonés moderno dende os anos 70 e ata hoxe en día» (p. 11); nese proceso, destaca un momento, arredor do ano 2005, cando «las cosas se comienzan a enmarañar: si hasta entonces solamente se utilizaban las NGA [*Normas gráficas de l'aragonés emologatas en o I Congreso ta ra normalización de l'aragonés*, 1987] y la grafía del castellano adaptada, en 2006 la SLA [Sociedad de Lingüística Aragonesa] explicita unas nuevas normas y en 2010 el EFA [Estudio de Filología Aragonesa] otras distintas [*Propuesta ortográfica de l'Academia de l'Aragonés*]» (p. 225). Pecha este segundo bloque temático Gabriel Rei-Doval (Universidade de Wisconsin-Milwaukee), «Tres décadas de sociolingüística galega (1967-1997): continuidades e discontinuidades» (p. 239-268), cun estudo diacrónico da sociolingüística galega no período de 1967, ano de publicación do ensaio de referencia de Ramón Piñeiro *A lingoaxe i as lingoas*, a 1997; tres décadas que corresponden ao nacemento e desenvolvemento inicial, é dicir, á etapa fundacional, desta disciplina en terras galegas e que presentan «como elemento de cohesión a asunción do status do galego como lingua propia de Galicia nun contexto de crenza, con diferentes matices e intensidades, na súa normalización social» (p. 261).

A terceira, e última, sección teórica, «III. Linguas sen fronteiras: contactos, conflitos, hibridacións» (p. 269-336), recolle catro artigos que teñen en común «o feito de tratar de situacións sociolingüísticas complexas nas que a noción de “fronteira” (lingüística e / ou política) é determinante» (p. 11). En primeiro lugar, Xoán Babarro González, «Pues aquí hablamos a moy gallego. Interferencias no castelán epistolar dunha familia galegofalante na primeira metade do século xx»² (p. 271-287), analiza minuciosamente, como ben proban as setenta e nove notas a pé de páxina do artigo, unha escolma de textos (cartas e documentos de carácter legal ou paralegal, algúns do século XIX, moi frecuentes no mundo agrario, como eran os foros, as escrituras de posesión, partillas, etc.), pertencentes aos concellos ourensáns de Maceda e de Paderne de Allariz, «para amosar as interferencias que se producían no castelán escrito por persoas que tiñan o galego como lingua da oralidade familiar» (p. 271). A continuación, en «Denominacións de enfermidades e tipoloxías do gado vacún no galego de Asturias» (p. 289-303), Ramiro Xabier Barcia López e Antón Meilán García (Universidade de Oviedo) parten dos datos recollidos por Dámaso Alonso na comarca dos Oscos para deixaren constancia dun léxico moi rico, o relacionado coas tipoloxías e as enfermidades do gando vacún no galego de Asturias, que, coa aparición das novas explotacións gandeiras, está a piques de se perder. Os autores estruturan esas “palabras de vello” en cinco bloques: a color do pelo das vacas (p. 291-293), as variadas características da cornamenta (p. 293-294), a constitución anatómica das reses (p. 294-295), outras características (p. 295-297) e un repertorio de enfermidades (p. 297-300). De seguido, Xosé-Henrique Costas González (Universidade de Vigo), «A pegada leonesa no valego do val do río Ellas» (p. 305-324), trata de verificar «ata que punto son leonesismos algúns fenómenos senlleiros das falas do val do río Ellas [no noroeste de Cáceres] comúns con outras falas extremeñas» e de subliñar «algúns fenómenos microdialectais dos que ata agora ninguén falara pero que son claros leonesismos» (p. 306); esta análise divídese en catro partes: «Os leonesismos na literatura científica sobre as falas do val do Ellas» (p. 306-308), «Leonesismos e supostos leonesismos fónicos» (p. 308-317), «Leonesismos e extremeñismos morfosintácticos» (p. 317-319) e «Leonesismos e extremeñismos léxicos» (p. 319-320). Na última contribución do volume, «*Mis fronteras son todas trascendibles*. Novas miradas sobre romances peninsulares de fronteira» (p. 325-336), José Enrique Gargallo Gil (Universitat de Barcelona, Institut d'Estudis Catalans) inspírase nunha frase (a citada na primeira parte do título) que José Luis Sampedro (1917-2013) pronunciou no seu discurso de ingreso na Real Academia Española (*Desde la frontera*, 1991) para, dende a súa propia identidade de home de fronteira, no seu caso “aragonesamente valenciano” (p. 326), reflexionar sobre os romances peninsulares de fronteira e, mais concretamente, sobre «*El país, el patués*» (p. 328-329), é dicir, o val de Benasque e o benasqués; sobre «*Churro e churros*» (p. 329-330); sobre o galego, o asturiano, o portu-

2. A primeira parte do título corresponde ao fragmento «[...] pues aquí hablamos a moy gallego para comprendernos», contido nunha epístola fechada en Soto o 26 de feberero (sic) de 1923 (p. 284-285).

gués e o mirandés «No noroeste da Península» (p. 330-332); e sobre «A fala» (p. 332-333), unha variedade que tamén abordou Xosé-Henrique Costas González nesta mesma sección (p. 305-324).

Quero na lousa que me dé sosego [ ] esta palabra que ten luz: Gallego [ ] e esta palabra que ten aas: Poeta (p. 16). Velaquí o epitafio de Ramón Cabanillas na súa campa do cemiterio de Fefiñáns; un dos primeiros textos que seguramente Fernández Rei, cambadés como o poeta, leu en galego «e o que primeiro o desacougou porque lle mostrou que o galego tamén se escribía» (p. 17). Ademais do galego, escribíense tamén (*eccome!*) o asturiano e o sardo, que, xunto co castelán, o francés e, non cómpre dicilo, o galego, constitúen as linguas de redacción do presente volume; deste xeito, a debida homenaxe a Francisco Fernández Rei, quen tanto loitou pola dignificación do galego e de todas as variedades romances minorizadas, reside non só no contido dos artigos, senón tamén no seu engaiolante hábito lingüístico.

Joan FONTANA i TOUS
Universitat de Barcelona

ALINEI, Mario (2018): *Saggi etimologici*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 859 p.

Il volume di cui qui si tratta è stato stampato nel marzo 2018, quando all'Autore restavano ben pochi mesi da vivere, venendo a mancare nell'agosto dello stesso anno. I saggi che vi sono raccolti provengono, come precisa la nota iniziale, in gran maggioranza dalla rivista «Quaderni di Semantica», dove comparvero negli anni compresi tra il 2007 e il 2016. Si tratta quindi della produzione estrema di Mario Alinei, che era nato nel 1926 e giungeva in quegli anni al termine di una vita operosissima di studioso. Di questo lungo percorso, e dello sviluppo del pensiero scientifico del Nostro, voglio qui solo ricordare quanto mi sarà utile nella lettura di questa sua opera. Ho citato sopra la rivista «Quaderni di Semantica», da lui fondata nel 1980 con il dichiarato scopo di indagare quello che a lui, e a non pochi altri, pareva essere il tratto più caratterizzante del linguaggio, cioè il significato, che affonda nel vivo delle culture umane. Se si ripensa allo spirito dei tempi, in cui prevalevano le linguistiche formali, si capisce quanto l'intento di Mario Alinei fosse anche polemico verso questa deriva degli studi linguistici.

E polemico rimase il suo intento nei lunghi anni di ricerca che seguirono, e tra i bersagli preferiti ci fu la teoria invasionista che vedeva i popoli indoeuropei occupare l'Europa in successive ondate violente che avrebbero distrutto culture precedenti pacifiche e matrilineari. La più recente formulazione di questo quadro preistorico, che gode tuttora di un grande e immeritato successo, si deve all'archeologa lituana Marija Gimbutas (1921-1994), che dagli Stati Uniti in cui si era rifugiata aveva assimilato la cultura indoeuropea maschilista e violenta alla dittatura staliniana. Nei suoi due volumi sulle *Origini delle lingue d'Europa* (Bologna, Il Mulino, 1996 e 2000) Mario Alinei aveva invece proposto una nuova visione delle origini linguistiche d'Europa che riconosceva nelle lingue indoeuropee le lingue di primo popolamento del nostro continente. Si comprende come questa prospettiva abbia un forte impatto sugli studi etimologici, dato che sradica dalle fondamenta qualsiasi teoria sostratista, che ipotizza cioè l'esistenza di lingue sommerse dalle ondate indeuropee, lingue spesso indicate con termini quali sostrato "mediterraneo", "anario", "preromano", che avrebbero lasciato tracce di sé nelle lingue d'Europa. A questo sostrato gli etimologisti sono ricorsi spesso per spiegare etimologie altrimenti oscure. Alinei si è sempre chiaramente schierato contro questo tipo di teorie, e la sua presa di posizione comporta come ovvio risultato la necessità di spiegare il lessico delle lingue d'Europa con i soli mezzi della ricostruzione linguistica e archeologica.

Un altro punto fermo della ricerca del Nostro in campo etimologico è il rifiuto dell'influsso germanico sulle lingue romanze, con la motivazione che l'eccessivo peso dato a questo elemento sarebbe dovuto a un vizio d'origine degli studi romanistici, quello cioè di essere nati in ambito tedesco e in un'atmosfera pangermanica e prerazzista, che avrebbe spinto gli studiosi a sopravvalutare l'influsso germanico sulle lingue romanze, trascurando quasi del tutto la componente celtica, particolarmente importante per l'area gallo-romanza.